

Georgeta TÂMPESCU (LUCA)
Universitatea „tefan cel Mare” Suceava

TAKE IONESCU I CONSTITUIREA PARTIDULUI CONSERVATOR DEMOCRAT

Keywords

Take Ionescu
Political parties
Government
Political platform
Parliamentary

JEL Classification

P16

Abstract

“No political party is born unless there is need of it, unless it is preceded by certain conditions that make it necessary” - said C. R. dulescu Motru in 1900. The Conservative Democrat Party (1908–1922) led by Take Ionescu became the exponent of the masses that could no longer adhere to the policy of the two historical parties. The petty bourgeoisie of the cities, entrepreneurs, clerks, teachers, lawyers saw in Take Ionescu the leader that could voice their needs and followed him unconditionally. Due to his overflowing personality and to the doctrine he presented, Take Ionescu won new and new supporters, registering never before seen electoral success under the vote poll tax system.

În istoria politică și social economică a țării se poate spune pe bun dreptate că marea r scoală ranilor din 1907 a jucat un rol de importan deosebit , care o situează alături de momentele cruciale din istoria poporului român. Începând din aceste zile ale r scoalei se produce în fapt și desprinderea din Partidul Conservator a frac iunii care va urma pe Take Ionescu și va deveni Partidul Conservator Democrat.¹

Guvernul conservator, aflat la putere în momentul declinului școlii, se dovedea incapabil să fac față noilor împrejurări. Anchilozat în formele vechi, desuete, ale unei doctrine de partid în flagrantă contradicție cu noile cerințe ale vremii, el se vedea nevoit să cedeze puterea Partidului Liberal, oricum mai receptiv și mai interesat în rezolvarea unor probleme de cea mai mare importanță pentru evoluția viitoare a României. La 12 martie 1907, guvernul conservator condus de Gh. Gr. Cantacuzino și-a prezentat demisia.²

Înedința Camerei din 13 martie 1907, președintele noului Consiliu de Miniștri, D.A. Sturdza adresa deputaților apelul de a înalege situația existentă și a acorda sprijin guvernului în împrejurările grele ale desfurării școlii iar înedința Senatului din aceeași zi, evidențiază gravitatea momentului, făcând apel la solidaritate între partide.

Susținerea în acest for parlamentar dificultatea sarcinilor guvernului, precum și faptul că numai după restabilirea liniștii se vor putea cerceta cauzele și măsurile de remediere: „Suntem conștienți că fără ajutorul tuturor cetățenilor, și îndeseobi al parlamentului, în care Partidul Conservator are majoritatea covârșitoare, nu putem ajunge a restabili ordinea tulburată [...]. Luând această hotărâre, nu mai stăm în două câmpuri inamice, ci lucrăm împreună pentru binele și fericirea patriei comune”.³

Take Ionescu a înut o emoționantă cuvântare, după Sturdza, declarând în numele majorității parlamentare că va da guvernului literal întregul concurs: ”În împrejurările de față toți românii trebuie să ne dăm mâna pentru salvarea și ăsuirea deosebirilor ce ne despart”. Ion Lahovary, din partea celorlalți conservatori, a făcut o declarație identică, iar P.P. Carp a înut un lung discurs, în care a cerut ca legile guvernului liberal să fie votate, dar a avut rezerve asupra programului cabinetului liberal.⁴*

Atitudinea lui Take Ionescu față de chemarea la putere a Partidului Național Liberal, ca și declarațiile sale în parlament au contribuit la înșpirea relațiilor sale cu P.P. Carp, care și-a avea destule rezerve față de

onestitatea pentru cauza conservatoare a celui dintâi. Aceste rezerve făceau ca relațiile dintre P.P. Carp și Take Ionescu să îmbrace forme care anunțau într-un fel sau altul evenimentele ce aveau să se deruleze într-un viitor apropiat.

Unii contemporani cunoscători ai realităților politice din țara noastră erau tentați să nu fie teme să afirmem chiar că în sânul Partidului Conservator existau încă dinainte două grupuri, care corespundeau a două orientări.

De pildă, în organul său, „Săptămâna”, Gh. Panu menționa, referindu-se la gruparea takistă, că aceasta începuse să se contureze în sânul Partidului Conservator cu ani înainte: „D. T. Ionescu avea deja partidul său de cel puțin trei ani, a putea zice de asemeni, în Partidul Conservator; avea un partid în partid ... Partizanii și sunt demult cunoscuți...”.

Un an după constituirea Partidului Conservator Democrat apărea în oficiul său o „Opinie” un articol în care se arăta de asemenea că noua formațiune politică creată în 1908 era de fapt mult mai veche. „Căci, deși în aparență este un partid nou, totuși Partidul Conservator Democrat de sub egida d-lui Take Ionescu nu este decât vechiul Partid Conservator, alcătuit de marele și nemuritorul Lăscăr Catargiu, adus natural în curentul marilor probleme politice și sociale care agit lumea modernă ... Partidul Conservator Democrat nu este decât vechiul Partid Conservator în forma lui modernă evolutivă, mărit și fortificat prin noua generațiune de tineret”.⁵

Opoziția sesizează pericolul *takismului* în viața politică, ale căror trăsături se clarificau treptat. Take Ionescu devine un concurent redutabil la egida Partidului Conservator. Toată cariera sa politică îl îndreptă să aspire, în pofida unor obiecții care ar fi prea târziu sau că nu intrase în viața politică în calitate de conservator, ci de liberal.

Într-un discurs în Camera, din 19 martie 1911, Take Ionescu demonstrează că nu este singurul conservator care a debutat în viața politică în rândurile liberale, deși doar el era taxat pentru acest lucru: ”Amândoi (Take

Ionescu și Alexandru Marghiloman, ministru de interne la această dată), am intrat în Partidul Liberal în anul 1884, am ieșit foarte curând; d-și a trecut la junimiști și am rămas tot timpul foarte fidel grupării junimiste. Eu am rămas slabitic până la 1891; am intrat atunci în Partidul Conservator și am stat tot timpul în partidul în care am intrat; prin urmare începuturile sunt aceleași”.⁶

Însă, împotriva sa se situează nu numai liderii Partidului Conservator, ci și membrii ai guvernului din care făcea parte. Pretextul discordiei îl constituie tendința lui Take Ionescu de a concesiona terenurile petrolifere consorțiului de bancheri de la *Deutsche Bank* de conivență cu *Standard Oil*. În această privință, el intră într-un dezacord total cu șeful guvernului, care avea alte interese ca mare latifundiar de înțor de terenuri petrolifere. În vedea ascensiune, Take Ionescu devine un pericol real pentru latifundiarii din partid și guvern.

În tumultul evenimentelor, Take Ionescu efectuează o vizită la Berlin la finele anului 1906 și începutul lui 1907. Primit de împărat, el a fost așezat la stânga împăratului. La 1 ianuarie 1907 se transmitea din Berlin despre primirea special făcută de împăratul Wilhelm al II-lea lui Take Ionescu. Presa guvernamentală îl considera „un credincios amic al Germaniei”. Regele Carol I nu se afla însă în cele mai bune raporturi cu suveranul german, din motive diverse, între care și cel al efiei Casei de Hohenzollern, care, după vârstă, i-ar fi revenit.⁷

Un intim al regelui Carol a spus odată: *Regele Carol nu admite ca miniștrii și guvernele să-i fie impuse fie ori de unde: nici de partide, nici de stradă, nici de cei din afară*. Take Ionescu, însă, în lupta pe care trebuia să o susțină spre a se urca până la șefia partidului, a considerat că o favoare excepțională împăratului va face o mare impresie în țară și va aduce în jurul său pe cei mai mari politicieni ca și pe toți cei care trăsesc din binefacerea bugetară. Regelu însuși, nu i-a plăcut gestul și de aceea, pe lângă altele, n-a voit niciodată să dea puterea întregă lui Take Ionescu.

Dorința Berlinului însăși, era de a avea oameni politici siguri în România, precum Take Ionescu care, după rapoartele lui Alfred Kiderlen Waechter era omul politic cu cel mai mare viitor în țara noastră. Însuși regele Carol spusese, odată, de față cu mai multe persoane: *cel mai inteligent român n scut sub domnia mea este domnul Take Ionescu*.⁸ Lui Theodorian-Carada regele i se confesă spunându-i că Take Ionescu este foarte inteligent și energic, dar se înconjoară „de oameni pușini onorabili”.⁹

Vizita lui Take Ionescu a afectat deopotrivă pe carpiști și cantacuziniști, care au intensificat tratativele pentru fuzionare, în scopul înlăturării unei posibile efii a lui Take Ionescu.¹⁰ Fuzionarea conservatoare se va realiza la 26 martie 1907, sub șefia lui P.P. Carp, Take Ionescu fiind ales al șaselea în comitetul executiv al partidului.¹¹

Tratativele care au premers unificarea Partidului Conservator au fost purtate prin intermediul lui Titu Maiorescu din partea junimistă și a lui Grigorie Gh. Cantacuzino, fiul fostului prim-ministru, desemnat de cealaltă parte, și au durat mai bine de două săptămâni.

Una dintre condițiile puse de P.P. Carp a fost aceea a proclamării fuziunii „cu aprobarea comitetului partidului cantacuzinist”, ceea ce însemna de fapt adeziunea lui Take Ionescu.

Acordul acestuia fusese discutat în cadrul unei întrevederi între P.P. Carp și Take Ionescu, care a avut loc la 2 aprilie 1907 în prezența lui Al. Marghiloman, singurul dintre junimiști care-și dădea seama de pericolul pe care l-ar fi prezentat pentru Partidul Conservator unificat îndeplinirea lui Take Ionescu din Comitetul executiv al partidului.

Pericolul era cu atât mai mare, cu cât, în perioada când fusese în guvern până la demisia lui Gh. Gr. Cantacuzino din 12 martie 1907, Take Ionescu reușise să determine numirea în posturile de prefecți a majorității partizanilor săi.¹² Alexandru Marghiloman considera că: „Trebuie făcută reconstituirea partidului conservator, și făcută cu domnul Take Ionescu”.¹³

Ascendentul politic pe care Take Ionescu îl avea asupra unei pri importante din frunta ii conservatori a f cut ca în cazul tratativelor de unificare unii dintre partizanii s i s -i ofere efia Partidului Conservator.¹⁴

Acuzat c ar fi un ambi ios vulgar, Take Ionescu riposta într-un discurs enun at în Camera Deputa ilor: „Dac a fi alergat dup ambi iuni de arte, am avut un ceas în care a- i fi putut s câ tig i dreptul istoric i n- a i mai fi putut s -mi t g dui i nici protocolul. Cine nu tie c , la 1907, majoritatea Senatului i marea majoritate a Camerei a venit la mine i mi-a cerut s merg la clubul conservator i s m proclame acolo ef al partidului conservator? Am refuzat. De ce am refuzat? Fiindc mi-am zis c nu e cu putin s ne gândim la noi în prim vara anului 1907. i atunci domnilor s- a f cut fuziunea.”¹⁵

Fuzionarea nu s- a realizat îns cu acordul tuturor membrilor conservatori. Generalul G. Manu, adversar personal al lui Petre P. Carp, hot ra s se retrag din politic în momentul fuziunii dup aproape jum tate de veac de activitate în cadrul partidului.

Într-un interviu acordat ziarului „Opinia”, generalul Manu î i exprima nemul umirea pentru c atunci „când s- a f cut acel nenorocit pas, adic fuziunea, partidul nu a fost consultat. S- au întrunit numai câ iva de la centru i au declarat fuziunea f cut , iar pe domnul Carp ef. Prin urmare, to i vechii conservatori care sunt al turi de d. Take Ionescu au profitat acum de ocazie, pentru a- i ar ta nemul umirea lor în contra felului cum s- a f cut fuzionarea”¹⁶.

Alexandru A. B d r u, într-un discurs rostit la 28 ianuarie 1908, într-o întrunire conservatoare continua pe aceea i linie: „Partidul Conservator sufer de o grea boal i fuziunea îns i este rezultatul acelei boli. Pe lâng alte mari neajunsuri de care a avut s sufere acest partid, în 1895 apare chestia Take Ionescu, care mai târziu devine chestia takismului, pentru ca în cele din urm s devin chestia democratismului. C ci de atunci încoace toat ac iunea acelora din directiva partidului se reduce la a diminua, dac nu chiar a desfiin a, pe Take Ionescu. Nimeni nu neag acum ca i mai înainte c s-

a f cut totul pentru a reduce influen a lui din partid. Acea fuziune se face f r cooperarea d- lui Take Ionescu, f r consultarea d- sale. Fuziunea se f cuse din cauza d- lui Take Ionescu i contra d- lui Take Ionescu”¹⁷.

Într-o scrisoare adresat lui Papamihalopol, directorul ziarului „La Roumanie”, Take Ionescu relatea o discu ie care ar fi avut loc între un aleg tor conservator i Nicolae Filipescu în care, cel din urm îl sf tuia pe aleg tor s nu- l voteze pe Take Ionescu. La întrebarea: *Ce m fac eu dac Take Ionescu va fi ef al partidului?* Filipescu ar fi r spus hot rât: *Asta nu se poate. Nu este nobil i cine nu este nobil nu poate fi ef al Partidului Conservator.*¹⁸

Începutul de desprindere propriu- zis se manifest abia spre sfâr itul anului 1907, în împrejur ri legate de dezbaterile în conducerea conservatoare a contraproiectelor de lege care urmau s fie opuse proiectelor guvernamentale.

Într-una din edin ele comitetului executiv, P.P. Carp, în calitate sa de ef al partidului, a prezentat mai multe proiecte la elaborarea c rora nu participaser frunta ii Partidului Conservator, fo ti membri ai cabinetului Gh. Gr. Cantacuzino, demisionat în plin r scoal r neasc .

La întrebarea pe care au pus- o mai mul i frunta i conservatori surprin i de acest procedeu pu in obi nuit, P.P. Carp a r spus: „tiu c d- l Cantacuzino, Take Ionescu, Lahovary, Dissescu, prin declara ii formale în parlament, f g duiser c vor u ura sarcina guvernului. Nu tiam cât de întins era acest angajament, asupra c ruia l sasem toat libertatea, deoarece faptul se produsese înainte de fuziune. Cum s- i invit la colaborarea proiectelor mele?”¹⁹

Reac ionând la aceast situa ie, Take Ionescu afirma: „Eram adversar al ideii redact rii de proiecte de lege, c ci ziceam: opozi iunea prezint principii, nu prezint proiecte de lege. Nu exist proiecte de lege care s nu aib cusururi. Când proiectul de lege devine lege, aceste cusururi se acoper cu voturile, dar când proiectul de lege este al opozi iei, cusururile r mân g uri prin care sufl vântul i nu se acoper cu nimic. Nu a

trecut nici această idee a mea, și atunci d-lor, când s-au alcătuit proiectele nu mi s-a făcut onoarea să fiu niciodată, dar niciodată, pus în cunoștință de bazele pe care se alcătuiesc proiectele de reformă.”²⁰

Al. A. Bădăreanu era de părere că Petre Carp l-a nesocotit pe Take Ionescu atunci când nu a fost consultat în vederea discuțiilor și elaborării proiectelor sale agrare, fuziunea realizându-se totuși, deși, un ministru liberal prevenise pe Take Ionescu, că deși boierii doreau în acel moment o înțelegere între d-nii Carp și Take Ionescu, ei pregătesc eliminarea elementelor democratice din partid.²¹

„Democrația Conservatoare” ar tăia că Take Ionescu ar fi avut motive de îngrijorare cauzate de sistemul de încurajare a tendinței de separatism dintre casta boierească și masa partidului, izolare în care se complăcea pergamentul și blazonul. Tot această ambiție oligarhie, de după zidul chinezesc pe care îl ridicase, ca o linie de demarcație între ea și elementul neblazonat, s-a opus sistematic la orice idee mai înaintată, pe care Take Ionescu vroia să-o adapteze în programul Partidului Conservator.²²

Motivul mai adânc al nepotrivirii acute dintre Take Ionescu și ceilalți conducători conservatori era teama acestora din urmă că un om ridicat din clasa mijlocie, un „nimeni” în istoria țării până la propria sa activitate, ar fi putut să ajungă în vârful Partidului Conservator. În vârf nu putea sta, conform concepției lor, „decât cine are mai multe generații cunoscute în istorie”. De altfel, această prejudecată că stă pânea partidul l-a mcinat pe Take Ionescu și l-a urmărit mult vreme.²³

Mai târziu, după ce ruptura dintre el și Petre Carp devenise un fapt concret, Take Ionescu afirma: „Nimic însă nu va sluji mai mult la înțărirea ideii conservatoare, decât această întâmplare din istoria noastră, că un Sturdza să fie ef al liberalilor, și un plebeu să fie ef al conservatorilor. Se ajunge cu adevărat la contopirea păturilor sociale, se leagă în adevăr trecutul cu prezentul și așa se asigură viitorul.

Când se va simți că fiecare s-a așezat după înclinațiile și ideile lui, că tuturor tot

drumul le este deschis fără deosebire, că un nume vechi istoric nu este o piedică de înaintare la liberali, și că un nume de ieri, care nu se ține nici dacă va deveni istoric, nu este piedică de înțelegere la conservatori, se va desvârși unitatea sufletească a țării.”²⁴

Momentul rupturii s-a ivit la 9 ianuarie 1908 odată cu discuțiile purtate în clubul conservator din București în jurul modificării a două articole 5 și 6 din statutele clubului și alegerii unui nou comitet executiv. Aceste discuții au fost purtate în lipsa lui Take Ionescu plecat în vacanță de iarnă în Franța.²⁵

Articolul 5 prevedea că președintele partidului este și președintele Clubului Conservator din București, deci ar fi trebuit să fie P.P. Carp, dar, conform înțelegerii din momentul fuziunii, Gh. Gr. Cantacuzino și-a manifestat dorința de a rămâne ef al clubului. Aceasta însă era doar o acoperire, pentru că adevărata lovitură ce li se pregătea tăciilor era modificarea articolului 6 care stipula că membrii Comitetului Clubului sunt aleși pe 2 ani, ori Carp cerea ca ei să fie aleși pe 4 ani, iar numărul lor trebuia să fie împărțit în mod egal între cele două tabere conservatoare care fuzionaser în aprilie 1907.

La 8 ianuarie 1908, Take Ionescu primește o telegramă de la unul din apropiații săi, Barbu Păltineanu, în care acesta îl înțeapă despre intențiile lui Carp.²⁶ Take Ionescu îi telegrafiază lui P.P. Carp insistând să se amâne această convocare pentru să pot mână următoarele, problema pusă în discuție fiind una importantă.²⁷

Într-o altă telegramă trimisă colaboratorului său Barbu Păltineanu, Take Ionescu dădea unele indicații: „Părerea mea, merge și toți amicii chiar și neinvitați și insistă și pentru amânarea problemelor fiind importante dar vă las să faceți cum credeți că e mai bine joi dimineață, plec sâmbătă Viena legăia din România, sosesc duminică.”²⁸

Într-un discurs enunțat în Camera Deputaților, Barbu Păltineanu spunea: „În ziua adunării, înainte de deschiderea ei am solicitat o audiență d-lui Carp. N-am îndrăznit să mă prezint singur, m-am dus cu un prieten

pe care îl cunoștea mai bine și am rugat pe d. Carp, l-am rugat cu emoție, să nu fac această lovitură, să amâne adunarea pentru o săptămână. I-am atras atenția că singura chestiune de formă ar fi suficientă spre a-l decide: membrii clubului nu fuseser în viață, nici chiar membrii comitetului, adunarea era vădit nelegal: că lovitură aceasta va putea să aibă consecințe grave pentru partid! D-șă mi-a răspuns: *acum e prea târziu*, aproape cu tonul cu care refuză aici la Cameră paharul cu apă”.²⁹

A doua zi, 9 ianuarie 1908, întrunirea a avut loc. Barbu P. Iltineanu a cerut cuvântul solicitând amânarea discuțiilor până la reîntoarcerea în țară a lui Take Ionescu, opunându-se totodată și la schimbarea articolului 5, dar cererea i-a fost respinsă.³⁰ Capitala fu, cu toată opunerea lui P. Iltineanu, organizată pe noi baze electorale. Din 21 de membri ai comitetului, din partizani de ai lui Take ajunser să fie aleși numai Toma Ciomărescu și Virgil Arion.³¹

La reîntoarcerea în țară, pe peronul gării din Craiova, Take Ionescu declara prietenilor săi: „Pe mine mă plouă de la 1895; și în special de la moartea lui Lascăr Catargiu, în 1899, plouă, pot să zic cu greutate, fiindcă să fi avut asupra mea vreo înrâurire. Politica democratică, adăugă d. Take Ionescu, este singura astăzi în stare să corespundă nevoilor poporului, ca dovadă, baronul Aehrenthal, ministrul de externe al Austro-Ungariei cu care am avut o convorbire ieri la Viena, fiindcă a fost un partizan al votului universal, recunoaște că în statele Europei sistemul politic din trecut trebuie cu totul schimbat”.³²

A doua zi are loc o celebră și controversată întâlnire cu Carp. Unele surse menționează că P.P. Carp, foarte trist, ar fi spus: „Prea am umblat mult după efia Partidului Conservator pentru că simțeam că trebuie să fiu un ef de carton. Sunt și vreau să fiu un ef real... cine nu vrea să nu meargă”.

În continuare, Take Ionescu i-a propus lui Carp o soluție de împărțire, astfel ca el, Carp, să convoace membrii clubului și, dacă nu se va reveni asupra alegerii comitetului,

atunci să se desființeze toate efiele de culori, înlocuindu-le cu comitete de culori în care toți să aibă locuri corespunzătoare, dar Carp s-a opus.

Take Ionescu, în aceste condiții, va conchiziiona: „Atunci, între noi, lucrurile sunt terminate. Nu-mi rămâne decât să deschid lupta în contra. De altminteri, ca să fim sinceri amândoi, între noi doi nu este numai afacerea clubului și celelalte neajunsuri... ci toate luptele noastre de până deunăzi”.³³

Într-un articol din ziarul „Bukarester Tagblatt” erau evidențiate adevăratele cauze ale despărțirii: „Motivul aparent al acestei neînțelegeri, este modul cum a fost efectuată ultima alegere de la clubul conservator din capitală. Adevăratul motiv este însă resentimentul d-lui Carp în contra d-lui Take Ionescu, care în toamna anului 1907 a împiedicat pe d. Carp să facă o politică de agitație, prin petițiunea adresată regelui și manifestații de stradă, contra reformelor agrare propuse de guvernul liberal”.³⁴

Ziarele takiste „Ordinea”, „Acțiunea” și „La Roumanie” anunță ruptura intervenită pe „divergențe profunde”. Take Ionescu e ușor în tentativele sale de a produce unele înnoiri în partidul conservator din cauza opoziției vehemente a lui P. P. Carp care întrupa expresia ultimă și cea mai retrogradă a conservatorismului românesc înainte de dispariția sa din viața politică a țării după Unirea cea Mare.³⁵

Această atitudine rigidă a determinat apariția, sub semnătura unui fruntaș politic român, a unui articol intitulat *Greșeli politice*, în care se spunea: „În alegem să recunoaștem puterea și atribuțiile necontestate ale unui ef de partid, dar nu putem înțelege și recunoaște că eful partidului să nesocotească prin acțiunile sale politice pe cel mai strălucit fruntaș pe care îl are partidul, care, plin de abnegație și fără nici o tocmeală, i-a recunoscut în mod necondiționat efa cu ocazia fuziunii”.

Sub influența celor petrecute la Clubul conservator cu ocazia alegerii comitetului clubului și în urma insistențelor apropiatilor săi, Take Ionescu se hotărăște să se desprindă din partid,³⁶ dar nu ca disident, ci ca

întemeietor al unui nou partid. Mulți conservatori îl urmează. În fapt, motivația noului partid o constituia personalitatea lui: „Cultura, talentul strălucit, activitatea în domeniul politic, unite cu o dibăcie remarcabilă, i-au putut atrage încă din prima zi concursul gigantic al atâtor oameni care credeau în puterea magică a omului acestuia, cât și în marele său viitor”.³⁷

În jurul noului partid se grupează o seamă de personalități politice care aparțineau unor cunoscute familii latifundiare: Ghiculeții, Cantacuzinii și Bălceștii, alături de o parte din burghezoii elită în lupta electorală din provincie. De asemenea, cadrele partidului înscriau nume ilustre din viața cultural-tiințifică a vremii: istoricul A.D. Xenopol, scriitorul Ion L. Caragiale, dr. Istrati, dr. Toma Ionescu și alții.³⁸

Un adevărat seism s-a produs atunci în Partidul Conservator. Așa ceva nu se mai văzuse în viața politică a României de până atunci. Chiar și acei care, în primele zile au calificat inițiativa drept „o aventură comică”, au căzut pe gânduri. Nici conservatorii, nici liberalii însăși, - afirma Petre Ghia - nu-i vor ierta îndrăzneala de a fi voiașter și joace singur cartea destinului său politic, desfășurându-se de tiparele și îndrăzneala din fâgașele croite vieții publice de cele două partide istorice.³⁹

În articolul manifest intitulat „Situația” din 19 ianuarie 1908, Take Ionescu mustră printre altele: „Nu cu inima noastră am decis la acțiunea care am întreprins-o. Niciodată în viața mea, nu m-am resimțit de o tristețe mai profundă ca în aceste câteva ultime zile. Dar, om care a consacrat viața sa politică întreaga sa existență - întreaga sa forță de muncă, cu care nu mă laud, ceea ce se găsește în mine, și nu am dobândit-o decât ieri, - din momentul în care am știut că nu mai pot rămâne pe lângă d. P.P. Carp, fără sacrificiul demnității mele am văzut limpede datoria mea și am urmat-o fără ezitare. Nu amorul propriu rănit a determinat acțiunea mea. Convingerea că pentru a servi adevărul trebuie libertate de cuget, în acest cuibăș al întreprinderii în războiul neîncetat dus împotriva mea, era imposibil de a avea spiritul liber și de a produce.

Nu persoana mea era întotdeauna atacurilor, era ideea pe care o reprezentam. Această idee, trebuie să mă exprim în chipul cel mai clar și mai simplu era: *o modernizare a partidului conservator, asimilarea la starea socială actuală a României*. De aptesprezece ani, din ziua în care nemuritorul Lascăr Catargiu m-a luat lângă dânsul, și m-a asociat la toate actele și cugetările partidului conservator, am urmărit această idee cu tenacitate, și mi-o rezervă să o spună cu succes.

Această idee în elegeră să o urmăresc și de acum înainte, cu toate dificultățile, cu toate deziluziunile ce le prevedeam. *Am profunză convingerea, că România are nevoie de un partid conservator democrat în compoziția sa, progresiv în tendințele sale, dar reprezentând în special ideile conservării societății*”.⁴⁰ Îmbinând conservatorismul cu democrația, Take Ionescu propunea: „nici reacționarism, nici revoluție”, o cale de mijloc între liberalismul avansat și conservatorismul închistat. Fusesse atras de modelul evoluționist englez, de faptul că britanicii Churchill, Gorst, Wolf și Balfour, de mai bine de două decenii, creaseră conservatorismul democrat.⁴¹

Într-un discurs în Camera Deputaților, G. Panu afirma despre Take Ionescu că acesta s-a aflat între cele două note extreme ale gamei reprezentate de Filipescu, vădit că teoreticianul doctrinei conservatoare, agresiv, intransigent și casant, și de Lahovari, opusul lui, conciliant, bun, condescendent, blând, neagresiv. Între acestea două, Take Ionescu reprezintă mijlocul. Trebuie să-l urmărești bine, ca să vezi ce dorește și dacă se apropie de extrema stângă sau dreaptă a gamei.⁴²

A doua zi după lansarea manifestului, la 20 ianuarie 1908, a avut loc la București o conferință cu participarea reprezentanților din 29 de județe; cu acest prilej, Take Ionescu a fost proclamat ef al noului partid și s-a hotărât în același timp convocarea unui congres menit să aducă în dezbatere programul acestuia.⁴³

Ziarul „Opinia” din 20 ianuarie 1908 semnala evenimentul: „Douăzeci și nouă de județe au fost reprezentate la prima

consf tuire ce s-a inut în vederea reorganizării și modernizării partidului conservator. Reprezentanții acestor douăzeci și nouă judee, după propunerea lui C. Cantacuzino-Pa canu, au proclamat pe Take Ionescu ca ef al partidului conservator”.⁴⁴

Un an mai târziu, „Opinia” reproducea discursul lui C. Cantacuzino-Pa canu înut cu această ocazie: „Am cunoscut de aproape pe Lascăr Catargiu și dragostea ne tirbit ce totdeauna a ar tat lui Take Ionescu. Am cunoscut în același timp și mizeriile ce le-a suferit Lascăr Catargiu de la junimii. Asemenea mizerii nu mai dorim să le sufere mai departe și Take Ionescu. Știa d-lui Iorgu Cantacuzino am urmat-o cu fidelitate. D-sa a dat îns drapelul partidului în mâna d-lui Carp. Drapelul nu e o proprietate a efului și el apar tine partidului. Memoria lui Lascăr Catargiu nu ne îng duie să urmăm în politic pe d. P. Carp. Memoria sa ne obligă ca astăzi să proclamăm ef al partidului conservator pe Take Ionescu”.⁴⁵

În primul său discurs ca ef al Partidului Conservator Democrat, Take Ionescu vorbea despre organizarea noului partid care va începe printr-un fel de „revoluție”. „Să nu vă mire acest cuvânt; m explic: nu e permis ca Bucureștiul să guverneze el singur. Vom avea un comitet executiv care va fi compus din delegații conservatori din toată țara, și numai delegația permanentă va fi compusă din acei care stau în București. A voi ca singur capitala să -i dicteze voiaș rii, este o concepție tot atât de cezariană, ca și aceea care pretinde că eful e partidul”.

În finalul discursului, Take Ionescu m rturisea: „Domnilor, când am cunoscut noul incident final care trebuia să m împing la actul de astăzi, eram departe de d-voastră, eram singur pe malurile Mediteranei. M-am scrutat. Mi-am adus aminte că am început cariera mea fără nume, fără avere, fără relații; că, în momentul unic al vieții, în care se poate căp ta relații sau avere, eu m-am mul umit să nu câ tig decât fericire; și mi-am zis că dac am ajuns aici unde sunt, trebuie să fie ceva în mine, și am avut încredere”.⁴⁶

După apariția conservatorilor democrației, sistemul politic al celor două partide se complica. Apăr ea în ecuația politică un al treilea factor. Acesta devenea cu atât mai important cu cât, chiar de la constituire, cu ocazia unor alegeri parțiale pentru Parlament, dovedea o mare ascensiune.⁴⁷

Regele, capul statului, era adeptul existenței doar a două partide de guvernământ, care urmau să fie chemate pe rând la guvern. În existența numai a două partide, el vedea că era sigur a liniștii politice și personale. De aceea, apariția Partidului Conservator Democrat a fost primit de eful statului cu mult rezervă și chiar cu oarecare neliniște. Această rezervă a fost exprimată de rege în mai multe ocazii.

Într-o convorbire avută cu d. Greceanu, care r m sese credincios Partidului Conservator, regele i-a spus: „Dumneavoastră, conservatorii, a-și s vârit o mare greș eală politică: pe când L. Catargiu a fost destul de în elept ca să atragă pe Take Ionescu în partidul ce-l conducea și, după câț uii, n-a avut să se plângă de faptul acesta, noua conducere a că utat să se despart de el când avea mai mult nevoie de asemenea elemente încadrate în doctrina dumneavoastră. Azi Take Ionescu și-a luat libertatea de acțiune și, ambiț ios și talentat cum e, va deschide lupta mai cu seamă împotriva Partidului Conservator. Poate ar fi fost mai bine să -l r sfă i...”

Opinia regelui era împ rtă ită și de unii din frunțaș ii Partidului Național Liberal, C. Stere, care, într-un discurs înut în Camera Deputaților, argumenta că în sistemul constituțional al României, așa cum a fost el a ezat istoricește, nu era loc pentru un al treilea partid de guvernământ, „deoarece fa de lipsa de rezistență a corpului electoral, colaborarea între coroană și opinia publică organizată –esența regimului parlamentar– nu se poate asigura decât prin perindarea la cârma statului a două partide”.⁴⁸

I. G. Duca era mult mai caustic afirmând: „Acest partid s-a n scut din ambiții dezamgite în alte partide, din combinații nereuite de efie. ...Partidul d-

voastră reprezintă ultima sforă de supravieuire a politicii reacționare românești, care își avea expresiunea în vechiul nostru sistem electoral. El este ultima zădărnire a acestor interese conservatoare. Politica dumneavoastră este o manifestațiune eminamente conservatoare și bugetară a societății românești”.⁴⁹

Definit ca entitate politic distinctă, Partidul Conservator Democrat înregistrat chiar de la început un aflux de popularitate în toate județele, inclusiv în București.⁵⁰

Adeziunile la partid se făceau în toate județele, după cum foarte plastic consemna Constantin Bacalbașa, „pe picior mare”. Conservatorii-democrați sau „democrații” cum li se spunea mai pe scurt, întreprinseră o operă îndrăzneașă, aceea de a lucra în sânul Colegiului II de Ilfov care până atunci era cel mai guvernamental colegiu din țară, acela în sânul căruia nici partidul liberal și nici partidul conservator nu îndrăzneau să se coboare vreodată. De teptarea acestui colegiu și transformarea lui în colegiu cel mai independent este opera lui Take Ionescu și a organizației sale de partid. Valurile micului partid creșteau zi de zi.⁵¹

Organizații conservatoare din țară și din capitală treceau în rândurile conservator-democraților, uneori în majoritatea lor, precum s-a întâmplat în județele Dolj, Gorj, Vâlcea, Mehedinți, Prahova, Tutova, Putna, Fălciu, Dâmbovița, Tecuci, Neamț, etc.⁵² Opinia publică era plictisită de sistemul de alternanță la putere al celor două partide istorice. Se dorea stabilirea unui sfârșit acestei „politici a calendarului”, cum fusese botezat de Take Ionescu.⁵³

Pe 24 ianuarie 1908, la Take Ionescu acasă, a avut loc consfătuirea conservatorilor democrați din capitală organizați pe culori.

efii de culori erau: 1. Culoarea de roșu – Barbu Păltineanu, fost vicepreședinte al Camerei; 2. Culoarea de verde – Iancu Brătescu, avocat, fost deputat; 3. Culoarea de albastru – Jean Th. Florescu, avocat, fost deputat; 4. Culoarea de galben – George Stroescu, fost ajutor de primar al capitalei; 5. Culoarea de negru – Nicolae Coscescu, fost secretar general în Ministerul

Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor; Culoarea de alb, nou organizată – Căpitan Teofil Cristescu.⁵⁴

Noul partid a fost organizat după aceleași principii ca acelea ale liberalilor și carpiților, adică pe bază de cluburi locale, conduse de comitete, iar la centru un Comitet Executiv. Cel mai mare club era cel din București, al cărui comitet avea 1 președinte, 2 vicepreședinți, 4 directori, 1 casier, 3 secretari și 40 de membri plus efii organizațiilor pe culori.⁵⁵

La 3 februarie 1908 avea loc, în sala Băilor Eforiei, cel dintâi Congres al Partidului Conservator Democrat, cu delegați din toată țara. Au luat cuvântul membrii marcant ai partidului și a fost prezentat programul conservator-democrat.⁵⁶ Doctrinar, programul P.C.D. reprezenta chintesena concepțiilor lui Take Ionescu, ca militant pentru aplicarea principiilor democratice în interiorul partidului și pentru aplicarea principiilor conservatoare în afara lui.

În perspectiva ascensiunii noului partid, Take Ionescu întrevedea un mare impediment din partea regelui Carol I, care nu voia mai mult de două partide competitori la guvernare. De aceea, înainte de orice, P.C.D. se declară un partid monarhic, monarhia reprezentând „singura instituție stabilă împrejurul căreia națiunea noastră se poate strânge și să aștepte trecerea vijeliei”. Monarhic, P.C.D. este dinastic, fără rezerve și fără condiții. Va acorda o mare importanță întăririi armatei, apoi continuuții în politica externă.⁵⁷

Referindu-se la deosebirile principiale ce au dus la ruptura conservatoare, în program se arată: „Noi credem că nu este idee mai conservatoare decât aceea că cuvântul coroanei dat țăranului în mijlocul războiului civil să fie adus la îndeplinire. Noi credem că era o idee adevărat conservatoare că puterile dirigințe, clasa avută puternică, să se înfrunte unit dinaintea țăranului, desigur cu respectarea proprietății celei mari și a celei mici”.⁵⁸

Pe plan electoral propunea două colegii. Colegiul unic sau votul universal nu erau încă de actualitate, posibilitatea lor întrezărite

după ce majoritatea națională îi va cunoaște „datoria cetățenească”. Introducerea prematură a colegiului unic sau, mai grav, a votului universal ar crea anarhie și ciurme politice ar încerca în mâna colegiului al treilea. În atare condiții, orice guvern ar deveni atotputernic în alegeri. Take Ionescu admitea chiar o formă de colegiu unic, dar „cu o altă doză, pentru că elementele necultivate politice te sînuie pe celelalte”.⁵⁹

Grigorie Procopiu, într-o adresă la Senatul, analizând programul Partidului Conservator Democrat, spunea despre reforma electorală propusă de acesta: „D-lor, dacă nu ați cenzurat deciziile lui Take Ionescu se datoresc în parte convingerilor și curentelor din sânul partidului său, dacă nu ați cenzurat această împunere a principiului reformei electorale este o concesie făcută unei mari priști din partidul său, care este ostil unei mari reforme electorale, argumentele pe care le dă. Take Ionescu le-a crede superficiale. Sunt însă de o superficialitate voită, pentru că este nevoie să facă concesii conservatismului din partidul său conservator democrat”.⁶⁰

În ceea ce privește „în lăra nivelul agriculturii”, mijloacele prin care acestea s-ar fi putut face erau: înmulțirea fermelor – model, concursurile agricole, primele pentru cultura plantelor furajere, ajutarea asociațiilor pentru vânzarea produselor în comun și pentru procurarea de mîini și semințe, organizarea unui sistem întreg pentru îmbunătățirea rasei vitelor, rezolvarea chestiei asigurării vitelor, revizuirea arendurilor și înstrăinării pământurilor ronești, cerându-se, în acest context, neprelungirea inalienabilității pământurilor ronești.⁶¹

Conservatorii democrați considerau că statul român nu va fi puternic până când nu va fi extinsă baza socială a guvernării, până când bunăstarea și civilizația nu vor fi întinse spre „straturile ronești cele mai profunde”.

În decembrie 1908, într-un discurs parlamentar, Take Ionescu preciza că singurul mijloc de a „ura învoielile agricole” constă în a îmbunătăți „proporțiunea” dintre proprietatea mică și cea mare în folosul celei

dintâi. Propunea a se spori această rupând „deodată un bloc de circa 600.000 hectare” din latifundiile ipotecate, constituindu-se astfel un fond funciar, care C. G. Dissescu – încă din 1908 – insistase, fără succes, a fi format pe calea exproprierii.⁶²

Programul mai preconiza înființarea unui consiliu legislativ care să pregătească proiectele de legi pentru urzirea operei de modernizare a codurilor de legi. Un alt punct îl constituia instituirea stabilității pentru toți funcționarii statului, fără a se excepta prefecții și fără a se opri la pragul administrațiilor comunale și județene.

În justiție, Partidul Conservator Democrat susținea inamovibilitatea tuturor judecătorilor și întinderea și la aceia a sistemului gradat al iunilor, pentru că ispita înaintării sîdevin mai mică. În continuare, se arta că: „Singura garanție a ordinii este respectul legii – nu numai de către cârmuitori, dar mai ales de către cârmuitori”, pentru aceasta fiind creat contenciosul administrativ. Datoria partidului era de a milita pentru lărgirea atribuțiilor acestui organism „pentru că ordinea în legalitate sîp trund în masele profunde ale naționalității”.

P.C.D. acorda importanță organizării învîmîntului, considerat insuficient pentru starea actuală a rii: „Conceput ca un lan neîntrerupt, de la coala primară până la universitate, învîmîntul nostru nu este potrivit decât pentru acele pături sociale în care copii se pot dispensa de a produce până după majorat. Și rînimea și mica burghezie au nevoie de un învîmînt primar superior, neobligatoriu dar gratuit.”⁶³

Programul său nu preconiza reforme fundamentale, el se limita la măsuri de ordin general, vizând ameliorarea administrației de stat, spre a o face mai eficientă, prin modernizare, nicidecum prin reforme de structură.

Astfel, prevedea: scăderea tarifului vamal și a sarcinilor ipotecare pe termen lung, sporirea veniturilor statului prin modificarea legii exploatareii terenurilor petrolifere, cumpărarea de către stat a subsolului proprietăților prevăzute în legea Casei Rurale,

extinderea regimului constituțional în Dobrogea.⁶⁴

În finalul programului dat publicității, conducerea partidului anunță că acesta nu era un program de guvernare și că adevăratul program urma să fie anunțat mai târziu la timpul potrivit pentru a lua cunoștință de el: „Partidul Conservator Democrat nu este acum în ceasul de a-și formula un program amănunțit de guvern; el are datoria însă să spună rîi care îi sunt tendințele.

References

- [1] Arhivele Naționale Istorice Centrale. *Fond Take Ionescu*. Pachetul dos. 18/1901, 24 aprilie
- [2] Bacalbașa, C. (2007). *Bucureștii de altădată - III* [Bucharest long time ago]. București: Albatros.
- [3] Biblioteca Academiei Române. *Msse, Fond Corespondență, Take Ionescu către Barbu P. P. Carp*, telegrama din 22 ianuarie 1908, Montecarlo
- [4] Biblioteca Academiei Române. *Msse, Fond Corespondență, Take Ionescu către P.P. Carp*, telegrama din 22 ianuarie 1908, Montecarlo
- [5] Bitoleanu, I. (2006). *Efi de partidă priviți cu ochii vremii lor* [Political leaders seen with the eyes of their time]. Constanța: Ex Ponto, 2006
- [6] Căpreanu, I. (2009). *Istoria partidelor politice românești (1859-2002)* [The history of the Romanian political parties (1859-2002)]. Iași: Tipo Moldova.
- [7] Căncea, P., Iordache, A. & Iosa M. (1983) *Istoria Parlamentului și-a vieții parlamentare din România până la 1918* [The history of the parliament and of the parliamentary life from Romania until 1918]. București: Academiei.
- [8] *Democrația conservatoare* (1908). [The Conservative Democracy].
- [9] *Dezbaterile Adunării Deputaților (1907-1908)*. [The Debates of the Members of the Parliament Assembly].
- [10] *Dezbaterile Adunării Deputaților (1909-1910)*.
- [11] *Dezbaterile Adunării Deputaților (1910-1911)*.
- [12] *Dezbaterile Senatului (1910-1911)*. [The Debates of the Senate].
- [13] Gane, C. (2010). *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării - II* [P. P. Carp and his place in the political history of our country]. Iași: Tipo Moldova
- [14] Iancovici, D. (2004). *Take Ionescu. Revised*. Timișoara: Editura de Vest.
- [15] Ionescu, T. (1908). *Constituirea Partidului Conservator-Democrat. Discursurile d-lui Take Ionescu de la 20 ianuarie – 22 iunie 1908* [The formation of the Conservative Democrat Party. The speeches of Take Ionescu from January 20th to June 22nd 1908]. București: Atelierele Grafice Socec & Co.
- [16] Ionescu, T. (1910). *Discursurile domnului Take Ionescu rostite în edințele Camerei Deputaților de la 24 și 30 noiembrie 1910* [The speeches of Take Ionescu from the House of Commons between 24 and 30 November 1910]. București: Atelierele Societății Anonime pe Acțiuni „Adevărul”.
- [17] Iordache, A. (2001). *Parlamentul României în anii reformelor și-a primului război mondial 1907-1918* [Romanian parliament during the years of reforms and of the first world war 1907-1918]. București: Paideia
- [18] Iordache, A. (2001). *Take Ionescu*, București: Mica Valahie
- [19] Iosa, M. & Lungu, T. (1977). *Via politică în România (1899-1910)* [Political life in Romania 1899-1910]. București: Politică .
- [20] Marghiloman, A. (1927). *Note politice - I* [Political notes]. București: Institutul de Arte Grafice „Eminescu”.
- [21] *Opinia*. (1908) [The Opinion]
- [22] *Opinia*. (1909)
- [23] Peneș, G. (1998). *Take Ionescu și Partidul Conservator-Democrat (1908-1912)* [Take Ionescu and the Conservative Democrat Party]. București: Monteoru.
- [24] Platon, G. (2003). *Istoria Românilor - VII, tom II* [The history of Romanians] București: Academiei Române.
- [25] Stan, A. (1995). *Putere politică și democrație în România (1859-1918)* [Political parties and democracy in Romania 1859-1918]. București: Albatros.
- [26] Theodorian-Carada, M. (1937). *Efimeridele. Însemnări și amintiri 1908-1928* [Notes and memories 1908-1928]. Roman: Tipografia “Seráfica” Săbăni.

Notes

¹ Mircea Iosa, Traian Lungu, *Via a politic în România (1899-1910)*, Bucure ti, Editura Politic , 1977, p. 223

² Anastasie Iordache, *Parlamentul României în anii reformelor i-a primului r zboi mondial 1907-1918*, Bucure ti, Editura Paideia, 2001, p. 5

³ Câncea Paraschiva, Anastasie Iordache, Mircea Iosa, *Istoria Parlamentului i-a vie ii parlamentare din România pân la 1918*, Bucure ti, Editura Academiei, 1983, p. 381-382

⁴ Ioan C preanu, *Istoria partidelor politice române ti (de la 1859-2002)*, Ia i, Editura Tipografia Moldova, 2009, p. 96

*Primul ministru ia din nou cuvântul i declar c niciodat în via a lui n-a fost mai emo ionat. Mul ume te c lduros celor trei oratori conservatori c ci au dovedit c sunt mari patrio i. Iese apoi din banc i se duce direct la Take Ionescu, îi ia amândou mâinile i i le strânge afectuos în aplauzele furtunoase ale Adun rii. Strânge apoi pe rând mâinile lui Ion Lahovary i Petre Carp mul umindu-le la fel, apoi se reîntoarce c tre Take Ionescu i-i strânge din nou mâna. Scena a fost emo ionant , dar n-a fost sincer din partea tuturor actorilor. Vezi Constantin Bacalba a, *Bucure tii de alt dat* , vol. III, Bucure ti, Editura Albatros, 2007, p. 194

⁵ Mircea Iosa, Traian Lungu, *op. cit.*, p. 224-225

⁶ *Dezbaterile Adun rii Deputa ilor* (în continuare D.A.D), sesiune ordinar 1910-1911, nr. 13, edin a din 19 martie 1911, p. 127

⁷ Anastasie Iordache, *Take Ionescu*, Bucure ti, Editura Mica Valahie, 2001, p. 156-157

⁸ Constantin Bacalba a, *op. cit.*, p. 179

⁹ M. Theodorian-Carada, *Efimeridele. Însemn ri i amintiri 1908-1928*, Roman, Editura Tipografia "Serafica" S b oani, 1937, p. 38

¹⁰ Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 158

¹¹ *Ibidem*, p. 162

¹² Mircea Iosa, Traian Lungu, *op. cit.*, p. 227

¹³ Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. I, Bucure ti, Editura Institutul de Arte Grafice „Eminescu”, 1927, p. 61

¹⁴ Mircea Iosa, Traian Lungu, *op. cit.*, p. 227

¹⁵ Take Ionescu, *Discursurile domnului Take Ionescu rostite în edin ele Camerei Deputa ilor de la 24 i 30 noiembrie 1910*, Bucure ti, Atelierele Societ ii Anonime pe Ac iuni "Adev rul", 1910, p. 40-41

¹⁶ "Opinia", an V, nr. 344 din 22 ianuarie 1908

¹⁷ *Idem*, an V, nr. 349 din 29 ianuarie 1908

¹⁸ Arhivele Na ionale Istorice Centrale (în continuare A.N.I.C), *Fond Take Ionescu*, Pachetul dos. 18/1901, 24 aprilie

¹⁹ Mircea Iosa, Traian Lungu, *op. cit.*, p. 231

²⁰ Take Ionescu, *Discursurile domnului Take Ionescu rostite în edin ele Camerei Deputa ilor de la 24 i 30 noiembrie 1910*, p. 38

²¹ "Opinia", an V, nr. 343 din 20 ianuarie 1908

²² "Democra ia conservatoare", an I, nr.1, din 1 februarie 1908

²³ Gabriel Pene , *Take Ionescu i Partidul Conservator-Democrat (1908-1912)*, Bucure ti, Editura Monteoru, 1998, p. 31

²⁴ Take Ionescu, *Constituirea Partidului Conservator-Democrat. Discursurile d-lui Take Ionescu de la 20 ianuarie – 22 iunie 1908*, publicate de Barbu P ltineanu i Mihail Dragomirescu, Bucure ti, Atelierele Grafice Socec &Co, 1908, p. 14

²⁵ Mircea Iosa, Traian Lungu, *op. cit.*, p. 232

²⁶ Gabriel Pene , *op. cit.*, p. 33-34

- ²⁷ Biblioteca Academiei Române (în continuare B.A.R.), *Msse, Fond Corespondența, Take Ionescu c tre P.P. Carp*, telegrama din 22 ianuarie 1908, Montecarlo
- ²⁸ B.A.R., *Msse, Fond Corespondența, Take Ionescu c tre Barbu P ltimeanu*, telegrama din 22 ianuarie 1908, Montecarlo
- ²⁹ *D.A.D.*, sesiune ordinar 1910-1911, nr. 7, edin a din 23 noiembrie 1910, p. 25
- ³⁰ Gabriel Pene , *op. cit.*, p. 34
- ³¹ C. Gane, *P.P. Carp i locul s u în istoria politic a rii*, vol. II, Ia i, Editura Tipo Moldova, 2010, p. 373
- ³² „Opinia”, an V, nr. 338 din 15 ianuarie 1908
- ³³ Gabriel Pene , *op. cit.*, p. 35
- ³⁴ „Opinia”, an V, nr. 340 din 17 ianuarie 1908
- ³⁵ Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 176
- ³⁶ Mircea Iosa, Traian Lungu, *op. cit.*, p. 235
- ³⁷ Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 178
- ³⁸ Mircea Iosa, Traian Lungu, *op. cit.*, p. 237
- ³⁹ Ion Bitoleanu, *efi de partide privi i cu ochii vremii lor*, Constan a, Editura Ex Ponto, 2006, p. 242
- ⁴⁰ „Opinia”, an V, nr. 342 din 19 ianuarie 1908
- ⁴¹ Apostol Stan, *op. cit.*, p. 301
- ⁴² *D. A. D.*, sesiune ordinar 1907-1908, edin a din 13 decembrie 1907, p. 162
- ⁴³ Mircea Iosa, Traian Lungu, *op. cit.*, p. 236
- ⁴⁴ „Opinia”, an V, nr. 344 din 22 ianuarie 1908
- ⁴⁵ *Idem*, an VI, nr. 648 din 8 februarie 1909
- ⁴⁶ Take Ionescu, *Constituirea Partidului Conservator-Democrat. Discursurile d-lui Take Ionescu de la 20 ianuarie – 22 iunie 1908*, p. 10-11
- ⁴⁷ Apostol Stan, *Putere politic i democra ie în România (1859-1918)*, Bucure ti, Editura Albatros, 1995, p. 302
- ⁴⁸ Mircea Iosa, Traian Lungu, *op. cit.*, p. 238-239
- ⁴⁹ *D.A.D.*, sesiune ordinar 1909-1910, edin a din 30 noiembrie 1909, p. 73-74
- ⁵⁰ Apostol Stan, *op. cit.*, p. 302
- ⁵¹ Constantin Bacalba a, *op. cit.*, p. 231
- ⁵² Gabriel Pene , *op. cit.*, p. 47
- ⁵³ D. Iancovici, *Take Ionescu*, edi ie de Radu P iu an, Timi oara, Editura de Vest, 2004, p. 37
- ⁵⁴ Gabriel Pene , *op. cit.*, p. 40-41
- ⁵⁵ *Ibidem*, p. 63
- ⁵⁶ *Ibidem*, p. 53
- ⁵⁷ Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 188-189
- ⁵⁸ Gabriel Pene , *op. cit.*, p. 55
- ⁵⁹ Apostol Stan, *op. cit.*, p. 301-302
- ⁶⁰ *Dezbaterile Senatului*, sesiune ordinar 1910-1911, edin a din 3 decembrie 1910, p. 85
- ⁶¹ Gabriel Pene , *op. cit.*, p. 55
- ⁶² Apostol Stan, *op. cit.*, p. 302
- ⁶³ Gabriel Pene , *op. cit.*, p. 56-57
- ⁶⁴ Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 189-190
- ⁶⁵ Mircea Iosa, Traian Lungu, *op. cit.*, p. 244-245
- ⁶⁶ Gheorghe Platon, *Istoria Românilor*, volumul VII, tom II, Bucure ti, Editura Academiei Române, 2003, p. 214-215